

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 882.6 – 3 (091)

ПАДСТАЎЛЕНКА Віталь Феліксавіч

**ЖАНРАВА-СТЫЛЁВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ
САТЫРЫЧНАЙ ПРОЗЫ 20-30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ**

10.01.01 – беларуская літаратура

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

Мінск – 2004

Работа выканана ва Установе адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”

Навуковы кіраўнік –

кандыдат філалагічных навук,
прафесар **Бугаёў Дз.Я.**
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
кафедра беларускай літаратуры
XX стагоддзя)

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук,
прафесар **Лаўшук С.С.**
(НАН Беларусі, Інстытут літаратуры
імя Янкі Купалы, аддзел сучаснай
беларускай літаратуры);

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт **Хромчанка К.Р.**
(на пенсіі)

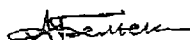
Апаніруючая арганізацыя – Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

Абарона адбудзецца 27 лютага 2004 г. у 14 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.12 у Беларускім дзяржаўным ўніверсітэце (220050, г.Мінск, вул. К.Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд.62; тэл. вучонага сакратара: 222-33-66).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (г. Мінск, пр-т Скарыны, 4).

Аўтарэфсрат разасланы студзеня 2004 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
доктар філалагічных навук

А.І. Бельскі

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць даследавання. У сучасным літаратуразнаўстве прыярытэтнасць набывае вывучэнне праблем жанру і стылю. Адною з прычын гэтага стала гістарычнае і эстэтычнае пераасэнсаванне нацыянальнай сацыякультурнай сітуацыі ў XX стагоддзі. Станаўленне і развіццё сатырычных жанраў беларускай літаратуры (у тым ліку і адметнасці функцыянавання сатырычных мадыфікацый у айчынай прозе 20-30-х гг. мінулага стагоддзя) – значны і актуальны аб'ект даследчыцкіх пошукаў. Грунтоўная распрацоўка гэтага пытання пры комплексным, сістэмным метадалагічным падыходзе павінна паспрыць:

назапаванню новых навуковых фактаў адносна спецыфікі развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства на розных гістарычных этапах;

дамінаванню вывераных і пазбаўленых ідэалагічнага вульгарызатарства поглядаў на працэс жанраўтварэння сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX ст.

Цэласнае даследаванне азначанай праблемы павінна стаць пазытыўным момантам у плане вяртання пісьменніцкай спадчыны такіх таленавітых празаікаў, як М.Гарэцкі, Л.Калюга, В.Ластоўскі, А.Мрый, Я.Нёманскі. У ранейшы перыяд многія творы названых пісьменнікаў (і асабліва іх гумарыстычна-сатырычная проза) трактаваліся неадэкватна, а часам і ўвогуле ігнараваліся. Такім чынам, актуальнасць дысертацыі тлумачыцца яшчэ і неабходнасцю перагляду гістарычна трансфармаванага ўспрымання адзначанага мастацтва мастэрыялу.

У гэтай сувязі варта падкрэсліць, што нягледзячы на інтэнсіўнасць вывучэння шматлікіх жанрава-стылёвых аспектаў, адсутнічае абагульняючая праца, у якой была бы грунтоўна прадстаўлена беларуская сатырычная проза акрэсленага перыяду.

Даследаванне беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX ст. дазваляе найбольш поўна і аб'ектыўна прааналізаваць рознажанравыя апавядальныя мадыфікацыі, выявіць іх набыткі і страты, найперш абумоўленыя сінтэзам двух ідэйных складнікаў сатыры: традыцыйнай народнай смехавай культуры і выкрывальна-кан'юнктурных тэндэнцый пры адлюстраванні з'яў рэчаіснасці. Менавіта арыентацыя на традыцыйнай народнай смехавай культуры дазволіла творцам захаваць у мастацкай прасторы сваіх жанрава-стылёвых сістэм ідэі нацыянальнай самабытнасці, ментальнасці беларусаў.

Цэласнае вывучэнне сатырычнай прозы 20-30-х гадоў мінулага стагоддзя дае магчымасць адчуць, наколькі значны быў уплыў гуманістычных ідэалаў і прынцыпаў на творчыя дыскурсы пісьменнікаў.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Тэма дысертацыі зацверджана на Савеце ВДУ імя П.М.Мапэрава (Гратакол

№ 11 ад 28 красавіка 2000 г.). Работа выканана на кафедры беларускай літаратуры ВДУ імя П.М.Машэрава ў адпаведнасці з дзяржаўнай праграмай фундаментальных даследаванняў “Даследаванне беларускай мовы, яе гісторыі, сучаснага стану ў сувязі з іншымі славянскімі мовамі, распрацоўка гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнага літаратурнага працэсу” (“Беларуская мова і літаратура”).

“Канцэптуальныя асновы беларускай літаратуры ХХ стагоддзя як цэласнага гісторыка-культурнага перыяду” (2001-2005 гг., № дзярж. рэгістрацыі 20011936).

Мэта і задачы дысертацыйнага даследавання. Асноўнай мэтай даследавання з’яўляецца комплексны аналіз асаблівасцяў жанрава-стылёвага развіцця беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў ХХ ст.

Для рэалізацыі згаданай мэты ставяцца наступныя **задачи:**

раскрыць агульныя заканамернасці развіцця беларускай сатырычнай прозы акрэсленага перыяду;

распрацаваць класіфікацыю сатырычных жанраў беларускай прозы 20-30-х гадоў ХХ ст.;

выявіць агульнае і адметнае ў ідэйных пазіцыях аўтараў гэтага часу ў кантэксце мастацка-стылёвых сацыяльна-філасофскіх пошукаў першай трэці ХХ стагоддзя;

раскрыць прычыны ўзнікнення міжжанравага сумежжа і адметнасці ўзаемапрацівання сатырычных апавядальных мадыфікацый выпіядзначанага перыяду;

акрэсліць ролі сатырычных жанраў беларускай прозы 20-30-х гадоў ХХ стагоддзя ў працэсе станаўлення пісьменніцкіх індывідуальнасцяў гэтага часу.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляецца беларуская сатырычная проза 20-30-х гадоў ХХ стагоддзя. Даследуемым матэрыялам сталі творы З.Бядулі, П.Галавача, М.Гарэцкага, М.Зарэцкага, В.Каваля, Л.Калюгі, Я.Коласа, К.Крапівы, В.Ластоўскага, М.Лынькова, А.Мрыя, Я.Нёманскага, С.Хурсіка, М.Чарота, К.Чорнага, Хв.Шынклера.

Прадмет даследавання жанр і стыль беларускіх сатырычных мадыфікацый у межах апавядання, аповесці і рамана 20-30-х гадоў ХХ ст.

Метадалогія і метады правядзення даследавання. Тэарэтычнай і метадалагічнай асновай дысертацыйнай працы паслужылі ідэі, якія знайшлі сваё развіццё ў айчынных навуковых даследаваннях (А.Адамовіча, С.Андраюка, Дз.Бугаёва, Л.Гарапіна, П.Дзюбайлы, В.Жураўлёва, В.Каваленкі, Я.Казекі, Л.Корань (Сіньковай), М.Лазарука, С.Лаўшук, А.Ленсу, А.Макарэвіча, В.Максімовіча, М.Мушынскага, І.Навуменкі, М.Тычыны, І.Чыгрына, А.Яскевіча і інш.), а таксама навуковыя працы рускіх і замежных вучоных (С.Аверынцава, М.Бахціна, Г.Белай, Ю.Борава, А.Бупміна, В.Вінаградава, А.Вуліса, В.Кожынава, Н.Лейдэрмана, Дз.Ліхачова, А.Лосева, Ю.Лотмана, Г.Паспелава, А.Сакалова, Ю.Сценніка,

О.Уорэна, Р.Уэлека, М.Федзя, В.Фрэйдэнберг, В.Цюпы, Б.Эйхенбаума і інш.).

У працы выкарыстаны канкрэтна-аналітычны, параўнальна-гістарычны, параўнальна-супастаўляльны, сістэмна-тыпалагічны метады даследавання.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Праца з'яўляецца комплексным даследаваннем жанрава-стылёвых асаблівасцяў беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX ст. У ёй класіфікаваны і сістэмна прадстаўлены аб'ёмны матэрыял у межах заяўленай тэмы. У дысертацыйнай працы ўпершыню

- з пазіцый сучаснага літаратуразнаўства цэласна аналізуецца жанрава-стылёвы рух беларускай сатырычнай прозы акрэсленага перыяду, раскрываюцца яго асноўныя тэндэнцыі і заканамернасці;
- распрацавана самастойная (аўтарская) класіфікацыя жавравых мадыфікацый беларускай сатырычнай прозы акрэсленага перыяду;
- у рэчышчы азначанай праблемы вылучаны і ахарактарызаваны творы З.Бядулі, М.Гарэцкага, М.Зарэцкага, Л.Калюгі, Я.Коласа, К.Крапівы, В.Ластоўскага, М.Лынькова, А.Мрыя, Я.Нёманскага, М.Чарота, К.Чорнага, Хв.Шынклера і інш.;
- на падставе тыпалагічных паралеляў раскрываецца ўзаемадзеянне беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX ст. з іншанацыянальнымі літаратурнымі традыцыямі.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Матэрыялы навуковых вынікі дысертацыі ўяўляюць актуальнасць для далейшых тэарэтычных і навукова-практычных даследаванняў у галіне тэорыі гісторыі літаратуры.

Вынікі працы могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы адпаведных лекцыйных спецыяльных курсаў па гісторыі тэорыі беларускай літаратуры XX стагоддзя для вышэйшых сярэдніх навучальных устаноў, пры стварэнні вучэбна-метадычных дапаможнікаў, пры напісанні курсавых і дыпломных прац студэнтамі філалагічных факультэтаў.

На аснове матэрыялаў дысертацыі аўтарам распрацаваны і чытаецца ў ВДУ імя П.М.Маашэрава спецкурс “Жанрава-стылёвыя асаблівасці беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX стагоддзя”.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Камічны дыскурс беларускай прозы 20-30-х гг. XX ст. фарміраваўся ў рэчышчы мастацкага асваення прыёмаў народнай смехавай культуры і творчай інтэрпрэтацыі камічных сродкаў айчынай і сусветнай класікі.

2. Нягледзячы на тое, што беларуская сатыра акрэсленага перыяду залежыла ад новай ідэалогіі, для тагачаснай сатырычнай прозы характэрна імкненне даць аб'ектыўную ацэнку грамадскім новаўвядзенням.

3. У дынамічна-супярэчлівы час 20-30-х гадоў мінулага стагоддзя адбывалася пераструктураванне жанрава-стыльевых сістэм, вынікам чаго становіцца патэнцыяльная набліжанасць асобных твораў да розных жанравых формаў (міжформавае сумежжа).

4. У выніку невыраінальнай ідэйнай супярэчнасці паміж маральна-эстэтычным ідэалам пісьмевнікаў і рэальнасцю беларуская сатырычная проза 20-30-х гг. XX ст. насычаецца трагічнымі адценнямі і апакаліптычнымі матывамі.

5. Усведамленне грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне як мадэлі “свету наадварот” стала дэтэрмінантай трактоўкі творцамі матыву карнавальнасці ў шматаспектным ракурсе, што практычна выявілася ў сістэме больш “канкрэтных” матываў: гульні, прытворства, маскі, люстра, смерці і інш.

6. На кожным этапе літаратурнага развіцця адбываецца пошук новых ідэйна-мастацкіх каардынат, і адну з дамінуючых пазіцый у гэтым працэсе займае стварэнне *канцэпцыі новага героя*. Сатыра, выяўляючы сваю арыгінальную апазіцыйна-выкрывальную сутнасць, заўсёды ідзе шляхам ад адваротнага – распрацоўвае ўласную *канцэпцыю антыгероя*.

Асабісты ўклад дысертанта. Дысертация ўяўляе сабой самастойнае навуковае даследаванне. Публікацыі па тэме дысертации адлюстроўваюць асабісты ўклад аўтара ў вывучэнне гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя.

Апрабацыя вынікаў дысертации. Дысертация ў поўным аб’ёме абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускай літаратуры ВДУ імя П.М.Мащэрава (пратакол № 3 ад 30 кастрычніка 2003 г.). На матэрыялах дысертации былі зроблены даклады на 11 канферэнцыях (6 з іх міжнародныя):

- 1.) V Міжнародная навуковая канферэнцыя “Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія”. Віцебск, 25-27 мая 2000 г. 2.) III Міжнародныя чытанні, прысв. творчасці Яна Баршчэўскага. Віцебск, 12-14 снеж. 2000 г. 3.) V (50) навуковая канферэнцыя студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў “Навука і творчасць моладёжы – XXI веку” (ітогі НИР – 2000). Віцебск, 19-20 красав. 2001 г.
- 4.) II Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Мир искусства и дети: проблемы художественной педагогики” Віцебск, 15-16 мая 2001 г.
- 5.) Рэспубліканская навуковая канферэнцыя “Праўду сэрцам правяраючы”. Погляд на творчасць Якуба Коласа ў пачатку XXI ст.”. Мінск, 1-2 лістап. 2001 г.
- 6.) VI Рэспубліканская навуковая канферэнцыя студэнтаў і аспірантаў Беларусі “НДРС – 2001” Віцебск, 16-19 кастрыч. 2001 г.
- 7.) Міжнародная навуковая канферэнцыя “Творчасць А.Куляшова і адукацыйна-асветніцкія праблемы сучаснасці” Магілёў, 6-7 лют. 2002 г.
- 8.) VI (51) навуковая канферэнцыя студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў “Молодёжь и наука: новые ступени роста” (ітогі НИР – 2001). Віцебск,

22-23 мая 2002 г. 9.) XI Гарэцкія чытанні. Мінск, 18 лют. 2003 г. 10.) VI Міжнародная навуковая канферэнцыя “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія” Віцебск, 15-17 мая 2003 г. 11.) Міжнародная навуковая канферэнцыя “Наследие Л.Н.Толстого и современность” (175 лет со дня рождения). Віцебск, 13-14 лістап. 2003 г.

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя палажэнні дысертацыі выкладзены ў 4 артыкулах і 7 матэрыялах выступленняў на канферэнцыях. Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў – 51 старонка.

Структура і аб’ём дысертацыі: Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі даследавання, двух раздзелаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц (194 пазіцыі). Асноўны тэкст займае 100 старонак, са спісам літаратуры – 110 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар дысертацыйнай тэмы і яе актуальнасць, раскрываецца ступень распрацаванасці, фармулююцца мэты і задачы даследавання, вызначаюцца яго метады, указваюцца навуковая навізна, значнасць атрыманых вынікаў, асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону.

У раздзеле 1. “**Жанрава-стыльовыя асаблівасці беларускіх сатырычных аповяданняў 20-30-х гадоў XX стагоддзя**” на аснове даследавання асноўных прынцыпаў і заканамернасцяў развіцця беларускай сатырычнай літаратуры аналізуюцца мастацкія адметнасці сатырычнай прозы ўвогуле і яе малых аповядальных формаў у прыватнасці.

У падраздзеле 1.1. “**Этапы станаўлення беларускай сатырычнай літаратуры**” разглядаюцца ў кантэксце нацыянальнай літаратурнай традыцыі найбольш значныя перыяды ў працэсе фарміравання сатыры як мастацкай плыні з іманентнымі імператывамі і спецыфічнымі прынцыпамі адлюстравання з’яў рэчаіснасці.

Адзначаецца, што сатырычная проза 20-30-х гадоў XX стагоддзя злучыла мастацкі вопыт камікавання мінулых часоў з пэўнымі жанрава-стыльовымі навацямі.

Асабліва ўвага звяртаецца на тое, што смехатворчасць развіваецца ў двух дыялектычна звязаных паміж сабой мадыфікацыях: вусная народная творчасць ўласна мастацкая літаратура. Апошняя ў сваю чаргу прадстаўлена аўтарскім і ананімным варыянтамі бытавання. Самабытныя характарыстыкі народнай смехавай культуры універсальнасць, крытыцызм, пэўнае вальнадумства і апазіцыйнасць і паслужылі, на думку аўтара, ідэйнай падставай для фарміравання ўласна камічнай літаратуры.

Сатырычная проза 20-30-х гадоў XX ст. вылучаецца структурнай камбінаванасцю, здольнасцю да сінтэзавання з іншымі мастацкімі напрамкамі развіцця літаратуры, што заўважаецца на прыкладах тагачасных сатырычных твораў, у якіх уласна камічныя рысы натуральна спалучаліся з рэалістычнымі, рамантычнымі і псіхалагічнымі элементамі. Была распаўсюджана таксама і адваротная з’ява, калі адным са стылёвых карэлятаў у межах “сур’ёзных” жанравых формаў (напрыклад, сацыяльна-псіхалагічнай навелы, маральна-бытавой навелы, сацыяльна-бытавога апавядання і інш.) выступаў камізм, абумоўлены аўтарскім імкненнем больш арганічна і цэласна адлюстраваць дыялектыку жыцця.

Дысертант прыходзіць да высновы, што пмаглікасць прыкладаў сатырычных апавядальных мадыфікацый 20-30-х XX ст. і іх недастатковая навуковая ўнармаванасць вызначылі відавочную неабходнасць у сістэмным упарадкаванні сатырычнай прозы акрэсленага перыяду. Таму ў падраздзеле 1.2. “Сістэма сатырычных жанравых мадыфікацый беларускай прозы 20-30-х гадоў XX ст.” і была прадстаўлена аўтарская класіфікацыя даследуемага мастацкага матэрыялу з мэтай больш лагічнага і паслядоўнага яго вывучэння. У гэтай сувязі варта заўважыць, што пад фармулёўкай “сатырычная проза” дысертант мае на ўвазе мноства сатырычна-гумарыстычных апавядальных форм акрэсленага перыяду. Такім чынам, сатырычнае апавяданне 20-30-х гг. XX ст. прадстаўлена наступнымі жанравымі мадыфікацыямі: а) замалёўка (“Кірмаш” М.Чарота, “Дзякуй богу, як шклянка” К.Чорнага, “Вясна”, “Людзі-суседзі” К.Крапівы і інш.); б) наведа (“Дзіўная заява” М.Чарота, “Памылка”, “Апшуканы палітрэдактар” М.Гарэцкага, “Абстрыкаўся”, “Трафесар акультных навук” А.Мрыя, “Ванька Кудлаты” Я.Коласа, “Загінутая грамата” Хв.Шынклера і інш.); в) сказ (“Як ён стаў бязбожнікам”, “Аднае раніцы” К.Крапівы, “Лук’ян – канераціўскі сабака”, “Трахім з Пагулянкі”, “Трахім – штучны чалавек” Л.Калюгі, “Дурная галава” М.Гарэцкага, “Камандзір”, “Гармонія ў ружовым” А.Мрыя, “Цмок” В.Ластоўскага і інш.); г) апавяданне-фельетон (“Трыумф”, “Трагізм” Я.Коласа, “Ідзі” “Хвост” К.Крапівы, “Лісіца ў іспалкоме”, “Як какорынцы, каб не астацца ў дурнях, школу будуець” К.Чорнага); д) апавядальная гісторыя (“Страшнае спячканне” Я.Коласа, “Воўк” З.Бядулі, “Крот” М.Лынькова, “Пабожны мешчанін” М.Гарэцкага і інш.); е) апавяданне [у вузкім жанравым значэнні] (“Калектыў Яўмена” А.Мрыя, “Зварот” Я.Нёманскага, “Хаім Рыбс”, “Хатка над балотцам” Я.Коласа, “Справа Віктара Лукашэвіча, “Васпаваты чалавек” К.Чорнага і інш.).

Падкрэсліваецца, што прапанаваная класіфікацыя не прэтэндуе на ўсеахопнасць матэрыялу і фундаментальнасць, неаспрэчнасць палажэнняў, бо з’яўляецца аўтарскім бачаннем асноўных кірункаў развіцця беларускай сатырычнай прозы акрэсленага перыяду.

З прычыны дамінавання ў савецкім грамадстве з другой паловы 20-х гг. неспрыяльных для творчай (і асабліва сатырычнай) дзейнасці ўмоў жанры беларускай сатырычнай аповесці і сатырычнага рамана прадстаўлены ў гэты перыяд адзінкавымі прыкладамі: (адпаведна) “Голы звер” М.Зарэцкага, “У іхным доме” Р.Мурашкі “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя.

У межах вылучаных сатырычных жанравых мадыфікацый дасцпа падрабязная характарыстыка іх стыльвых і формаўтваральных складнікаў.

Так, **падроздзел 1.3. “Пераходнасць жанравай формы сатырычнай замалёўкі”** прысвечаны аналізу названай жанравай мадыфікацыі.

Адзначаецца, што сатырычная замалёўка была распаўсюджана не толькі ў беларускай дакастрычніцкай літаратуры, але і шырока ўжывалася пісьменнікамі ў першыя гады савецкай дзяржаўнасці.

На падставе даследавання твораў К.Чорнага, М.Чарота, М.Зарэцкага, К.Крапівы, Я.Коласа, Л.Калюгі, А.Мрыя сцвярджаецца, што ў беларускай прозе акрэсленага перыяду сатырычная замалёўка прадстаўлена як “у чыстым выглядзе” з захаваннем спецыфічных, уласна жанравых прыкмет (апісальнасць, лаканічнасць, адсутнасць маштабнасці ў падзейным адлюстраванні, неглыбокая, знешняя падача канфлікту), так і ў розных варыяцыях міжформавага сумежжа.

Сярод прааналізаваных у падраздзеле замалёвак дамінуе фармальная карэляцыя з навелістычнай будовай, ва што непасрэдна ўказваюць праявы мастацкай інтрыговасці, узбуджэнне яркіх для сэнсавага разумення партрэтных дэталей, якія сутнасна набліжаюць мастацкіх герояў твораў да вобразаў-тыпаў. Пералічаныя жанрава-стыльвыя асаблівасці сведчаць аб пошукавасці і крэатыўнасці творчага мыслення беларускіх празаікаў.

У **падроздзеле 1.4. “Мастацкія асаблівасці жанравай мадыфікацыі сатырычнай навелы”** дасцпа грунтоўны аналіз гэтай самай распаўсюджанай жанравай формы ў беларускай сатырычнай плыні 20-30-х гадоў XX стагоддзя.

Адзначаецца, што аснова традыцыйнага навелістычнага сюжэта заўсёды пабудавана на перыпетыях (нечаканых паваротах у лёсах персанажаў). Названая асаблівасць спрыяе ўзрастанню фабульнага руху, падзейнасці і агульнай дынамікі твора. Як паказвае вопыт сусветнага прыгожлага пісьменства, разуменне падзейнасці як аднаго з асноўных элементаў навелы павінна адбывацца ў шырокім тэрміналагічным значэнні: не толькі як *перадача патэнцыяльна магчымай для зрокавага ўстрымання вонкавай дзейнасці герояў*, але і як *адлюстраванне інтравертных мысліцельных працэсаў персанажаў*. Такія двухварыянтнасць інтэрпрэтацыі дадзенай літаратуразнаўчай катэгорыі павінна паспрыяць больш цэласнаму аналізу жанравай спецыфікі навелы

ўвогуле і яе сатырычных мадыфікацый 20-30-х гадоў XX стагоддзя ў прыватнасці.

Прыкметай часу стала востра негатыўная ацэнка абывацельшчыны, а ярлык “мешчанін” быў сімвалічным прадвеснікам будучых бяdot для яго носьбіта. Пасіўна-інертная пазіцыя ў дачыненні да сацыяльных пераўтварэнняў, стварэнне культуры з бытавых дробязяў, аўтаматызм і коснасць існавання, марнатраўства, прытворства і “сацыяльная мімікрыя” – вось тыя рысы, што вызначылі грамадскую пазіцыю, часам неапраўдана тэндэнцыйную, адносна дадзенай групойкі сатырычных аб’ектаў.

У перыяд актыўнага фарміравання жанрава-стылёвых парадыгмаў у літаратуры мелі месца такія з’явы, як міжформавыя і міжжанравыя сумежжы. Аднак гэтая сінтэтычная пераходнасць ці прыналежнасць твораў да розных формаўтваральных сістэм насіла і больш агульны і шырокі маштаб характар міжродавага збліжэння. Адзначаная асаблівасць відавочна прасочваецца на прыкладах навелы М.Чарота “Чалавек, які не радзіўся” (1923) і драматычнай замалёўкі К.Чорнага “Не пішы чорт ведае як” (1925).

Дысертант прыходзіць да высновы, што ў літаратурным свеце склалася навуковае вызначэнне навелы як “строгага” жанру, у якім не павінна быць ніводнага выпадковага элемента. Мастацкі закон “чысціні жанру” ў большасці выпадкаў захоўвае класічны змест жанравай структуры навелы (сцісласць, дынамізм, цэнтраімплікасць, падзейнасць). Аднак у даследуемы аўтарам перыяд назіраюцца міжжанравыя і міжродавыя сумежжы, адыход ад асноўнай схемы навелістычнай будовы, што з’яўляецца заканамерным, натуральным працэсам у час інтэнсіўнага развіцця літаратуры.

У падраздзеле 1.5. “Праблема нацыянальнай самабытнасці і сказавыя формы 20-х гадоў” даказваецца тэза аб тым, што ў літаратуры 20-х гадоў XX стагоддзя назіраецца росквіт названай жанравай мадыфікацыі, што было выклікана, з аднаго боку, “імкненнем паказаць ломку грамадскіх стасункаў, сацыяльныя зрухі з пункту гледжання самых разнастайных сацыяльных груп людзей і народа, прадстаўнікоў гарадскога мяшчанства, духавенства і г.д.”¹ а з другога, гэты факт адлюстроўвае ўсвядомленае жаданне літаратуры “да рэалізацыі прывычпаў народнасці <...> і выражэння духу пацыі”².

Падкрэсліваецца, што сказу ўласцівы наступныя прыкметы: двухгалоснасць (сепарацыя вобразаў аўтара і наратара), “пчырасць і

¹ Кожевникова Н. О типах повествования в советской прозе. Вопросы языка современной русской литературы: Сб. ст. / Отв. ред. В.Д. Левин. – М.: Наука, 1971. – С. 102.

² Мушченко Е.Г., Скобелев В.П., Кройчик Л.Е. Поэтика сказа. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – С.9.

дакладнасць мовы” (А.Луначарскі), яе максімальная “дэмакратызацыя”, “ілюзія кантакту” героя і рэцыпіента (Г.Белая), што дасягаецца праз імітацыю пабудовы твора ў працэсе непасрэднага гаварэння.

Усю разнастайнасць сказавых форм у беларускай прозе 20-х гадоў мэтазгодна сістэматызаваць па прынятых у навуковым свеце класіфікацыях.

I. Па ступені канкрэтызацыі вобраза наратара вылучаюць: а) *каз, які апавядаецца ад першай асобы* (канкрэтна вызначанага наратара): “Цмок” В.Ластоўскага, большасць твораў сказавай формы К.Крапівы; б) *каз без уяўлення канкрэтнага апавядальніка*: творы Л.Калюгі, “Дурная галава” М.Гарэцкага, “Каровін мужык”, “Падарожнае”, “Гарэлік і яго жонка” К.Крапівы.

II. У залежнасці ад актыўнасці праяўленняў вобраза аўтара сказы падзяляюцца на: а) *творы, якія цалкам складаюцца са сказавага апаведу*: “Дурная галава” М.Гарэцкага, “Гарэлік і яго жонка” К.Крапівы; б) *творы, якія маюць мінімальныя аўтарскія сігналы*: сказы Л.Калюгі, “Цмок” В.Ластоўскага, большасць сказаў К.Крапівы; в) *творы, якія ўключаюць аўтарскае абрамленне*: “Як ён стаў бязбожнікам” К.Крапівы.

III. Па меры “артыстычнасці” (артыкуляцыйна-мімічнага ўзнаўлення) у імітацыі апаведу наратара называюць наступныя віды (класіфікацыя Б.Эйхенбаума): а) *апавядальны каз* (успрымаецца як “роўная мова”, абмяжоўваецца жартамі і каламбурамі): сказы К.Крапівы; б) *узнаўленчы каз* (актыўна ўжывае прыёмы славеснай мімікі і жэста): “Дурная галава” М.Гарэцкага, “Цмок” В.Ластоўскага, (набліжаюцца) сказы Л.Калюгі.

Беларускія сказы 20-х гадоў вызначаюцца таксама і вяднароднасцю кампазіцыйных рашэнняў: пашыраны характар набыла ўскладненая кампазіцыя (архітэктоніка такіх твораў пабудавана па прынцыпе “апавед у апаведзе”). Менавіта такую будову маюць “Гармонія ў ружовым” А.Мрыя, “Аднае раніцы” К.Крапівы, пераважная большасць сказаў Л.Калюгі. Дамінуючая колькасць прааналізаваных у падраздзеле сказаў па-масташку апісваюць рэалістычныя побытавыя карціны, пры гэтым асобныя аўтары не ўнікаюць і элементаў фантастычнасці, гратэскавасці (“Цмок” В.Ластоўскага, “Тахвілін швагер” Л.Калюгі, “Падарожнае” К.Крапівы).

Сваёй увагай да слова структурных кампанентаў, ідэйнай заглыбленасцю і праблемна-тэматычнай актуальнасцю, імкненнем захаваць спрадвечнае ў нацыянальным характары жанравая форма сказа стала адметнай з’явай айчыннага літаратурнага працэсу.

Пры аналізе твораў сказавай формы дысертантам была адзначана адна з істотных рыс іх жанравай спецыфікі – імкненне прадставіць апавед наратара як абагульнены, тылізаваны маналог, так званы “голас народа”.

Такі падыход атрымаў дыяметральна супрацьлеглую тэндэнцыю развіцця ў **жаіравай мадыфікацыі апавядальнай гісторыі** (падрэздал 1.6.), структурным ядром якой з'яўляецца маналог апавядальніка, інфармацыйна насычаны і псіхалагічна заглыблены, у ходзе якога апасродкавана складваецца партрэт-характарыстыка самога аўтара аповеду. Апавядальнік – гэта вобраз-“медыум”, вобраз-“пасрэднік” паміж крэатарам і персанажамі, ён знаходзіцца на мяжы мастацкага свету і альбо аналітычна-іранічна сузірае падзеі, альбо ўзрушана-эмацыянальна ўзнаўляе перышеты асабіста перажытых рэалій.

Ідэнтыфікаваць вобраз апавядальніка з самім аўтарам не зусім правільна, бо названы вобраз з'яўляецца суб'ектам мастацкага твора і плёнам пісьменніцкай фантазіі. Таму цалкам атаясамліваць іх немагчыма, хоць пэўныя падабенствы часам маюць месца, асабліва на падставе аўтабіяграфічнасці мастацкага матэрыялу.

Апавядальныя гісторыі сатырычна-гумарыстычнага зместу 20-х гг. ХХ ст., захоўваючы асноўныя жанравыя прыкметы (ускоснасць узнаўлення, рэтраспектыўны характар адлюстравання рэчаіснасці, сэнса- і структураўтваральныя ролі наратара), заканамерна вызначаюцца ў кожным выпадку шэрагам індывідуальных стылёвых адметнасцяў. У гэтай сувязі немалаважнае значэнне мае форма пабудовы аповеду. Апавяданне *ад першай асобы* стварае ілюзію поўнага псіхалагічнага “апускання” ў інтравертны свет асабістых перажыванняў галоўнага героя, і такім чынам рэалізуецца мастацкі эффект маналога-споведзі: “Страшнае спатканне” Я. Коласа, “Крот” М. Лынькова, “Пабожны мепчанін” М. Гарэцкага.

У творах азначанага тыпу мае месца ідэйна-сэнсавы адбор мастацкага матэрыялу для рэтраспектыўнага ўзнаўлення. Акцэнт робіцца на адным ці некалькі значных эпізодах, у якіх раскрываецца пераважна толькі адзін герой. Аповед можа быць эмацыянальна ўзрушаным альбо больш нейтральна-інфармацыйным у залежнасці ад меры далучанасці наратара да падзейнай фактуальнасці і яго мэтавых установак.

Будаванне апавядальных гісторыяў у форме *ад трэцяй асобы* дазваляе аўтару праводзіць творчыя эксперыменты па аб'яднанню суб'ектыўна-аб'ектыўных форм аповеду, а для падзейнага руху гэтых твораў уласціва лагічна-сэнсавая паслядоўнасць (якая імкнецца да ефекту рэальнасці ў паказе падзей), адлюстраванне псіхалагічных станаў герояў і іх паводзін: “Цішка Бабіль”, “Максімаліст” М. Зарэцкага. Камізм, напаўняючы сабой поліварыянтную стылёвую палітру апавядальных гісторыяў, прадвызначыў новы этап аналітычнасці ў беларускай мастацкай прозе 20-30-х гадоў мінулага стагоддзя.

У падрэздале 1.7. “**Белетрызацыя факта як перадумова фарміравання апавядання-фельетона**” падкрэсліваецца, што ў 20-я гады ХХ стагоддзя плённа развіваецца і названая жанравая мадыфікацыя.

У прапэсе стварэння белетрызаванага фельетона адбываецца ўстаноўка аўтара на мастацкае абагульненне жыццёвага матэрыялу па імператывах сатырычнай тыпізацыі і такім чынам здзяйсняецца асацыятыўна-паглыбленае даследаванне канкрэтных фактаў.

У першае паслярэвалюцыйнае дзесяцігоддзе творы названай жанравай мадыфікацыі з'яўляюцца ў сатырычнай прозе Я. Коласа, К. Крапівы, К. Чорнага. Слыннымі майстрамі апавядання-фельетона ў рускай літаратуры гэтага часу заслужана лічацца М. Булгакаў, М. Зошчанка, М. Кальцоў і інш., ва ўкраінскай сатырычнай плыні самабытны варыянт белетрызаванага фельетона ("ўсмішка-фельетон") быў прадстаўлены ў творчасці А. Вішні.

"Распльывістасць" жанравых межаў апавядання-фельетона (што адбываецца, паводле сведчанняў літаратуразнаўцаў, у выніку высокай ступені белетрызацыі факта) абумовіла шматварыянтнасць выяўлення матэрыялу ў ім: маналог, дыялог, павучальная гісторыя, сцэнка, дзёнік, ліст і інш.

Асабліва ўвага звяртаецца дысертантам на наступныя формы белетрызаванага фельетона 20-х гадоў XX ст.: а) апавядальная гісторыя (Я. Колас), б) маналог, які тыпалагічна набліжаецца да формы сказа (К. Крапіва), в) сцэнка (К. Чорны).

У названым падраздзеле выказваецца думка аб тым, што ў жанравай мадыфікацыі апавядання-фельетона кантрастнасць (у максімальна сканцэнтраваным выглядзе) выступае як аснова камізму. Найперш гэта асаблівасць заўважаецца ў паралелі "грамадская значнасць праблематыкі - маральна-фізічная нікчэмнасць аб'ектаў сатырычнай крытыкі" Сама "шэрасць" і "звычайнасць" сатырычных вобразаў (гора-пазтаў, псеўдакрытыкаў і псеўдавучоных, п'яніц, двурушнікаў, лайдакоў) выступіла дэтэрмінантай "незвычайнага" паказу іх у мастацкай прасторы, гратэскавасці, фантастычнасці іх апісання, бо толькі ў гэтым выпадку нелрыкметнас становіцца відавочным.

Падраздел 1.8. "Сінтэтычнасць мастацкай формы сатырычнага апавядання" выступае своеасаблівым лагічным падагульненнем даследавання "малой" сатырычнай прозы 20-30-х гг. XX ст. Жанравастыльёвыя асаблівасці ўласна сатырычна-гумарыстычнага апавядання паказальна адлюстроўваюць агульнажанравую тэндэнцыю пераходу да рэалістычна праломленага і псіхалагічна заглыбленага ўзнаўлення рэчаіснасці ў мастацкім творы.

Падкрэсліваецца, што "сіла" камічнага апавядання ў яго жыццёвай дакладнасці і гуманістычнай накіраванасці. Пры гэтым заўважаецца цікавы момант, звязаны з тым, што ў камічных творах і творах рэалістычнага напрамку з актыўным "рознаўроўневым" выкарыстаннем элементаў мастацкага смеханапаўнення (камічны сюжэт, канфлікт, стыльёвыя сродкі і прыёмы) героі, прадстаўленыя пазакантэкстна, ізалявана, часцей за ўсё не

з'яўляюцца іманентна камічнымі, а праяўляюць сваю "смахавую" сутнасць толькі ў рамках спецыфічных (сатырычна-гумарыстычных) сітуацый.

Для жанравай мадыфікацыі сатырычнага апавядання 20-30-х гадоў характэрна камічная тыпізацыя персанажаў шляхам завастрэння вобразаў "у форме жыццёвай праўдападобнасці" (Дз. Нікалаеў). А гэта ўказвае на пэўную камбінаванасць уласна камічнага і рэалістычнага планаў у межах сатырычных жанраўтварэнняў даследуемага перыяду.

Сцвярджаецца, што камікавання "ў чыстым выглядзе" ў дадзенай жанравай мадыфікацыі не назіраецца: камізм тут пераважна выступае адным са складнікаў сінкрэтычных стыляў пісьменнікаў. У тым ліку і ў гумарыстычным апавяданні "Калектыў Яўмена" А. Мрыя, дзе драматызм і камізм выконваюць тоесныя ролі. Адзнакай часу можна лічыць тое, што камічны бок твораў раскрываецца на фоне трагізму і драматычных падзей ("Справа Віктара Лукашэвіча", "Спатканні з васпаватым чалавекам" К. Чорнага, "Здарэнне з камісарамі" Ц. Гартнага і інш.).

Раздзел 2. "Эвалюцыя сатыры ў эпічных творах сярэдняй і вялікай формы" прысвечаны даследаванню спецыфікі функцыянавання, структуры і жанрава-стылёвым адметнасцям беларускіх сатырычных аповесцевых і раманічных мадыфікацый дадзенага перыяду.

У падраздзеле 2.1. "**Станаўленне беларускай сатырычнай аповесці**" адзначаецца, што наступным заканамерным этапам развіцця беларускай сатыры 20-30-х гадоў ХХ стагоддзя стала распрацоўка жанраў сатырычнай аповесці і сатырычнага рамана. У параўнанні з "мазаічнасцю" і "эскізнасцю" мастацкага адлюстравання рэчаіснасці ў малых апавядальных мадыфікацыях названыя жанры павінны былі стварыць больш грунтоўную, аналітычную, сацыяльна заглыбленую карціну тагачаснага гістарычнага перыяду.

Аднак паралельна з гэтым пазітыўным момантам з другой паловы 20-х гадоў назіраецца супрацьлеглая тэндэнцыя, калі на фарміраванне літаратурнага працэсу пачынае моцна ўздзейнічаць сацыяльна-ідэалагічны фактар. Пад яго націскам адбывалася не толькі нівеліроўка жанрава-стылёвых сістэм, але і быў узяты пад сумненне сам факт неабходнасці існавання сатырычных жанраў. Гэта ў многім тлумачыць, па-першае, нешматлікую колькасць аповесцевых і раманічных твораў, па-другое, асаблівае канфліктнае ў аповесцях, заснаванага на сацыяльна-класавых ідэалагемах, па-трэцяе, эклектыку ўласна сатырычнага крытычнага пачаткаў у творах. Апошня акалічнасць выклікала значнае змяншэнне смхавай атрыбутыўнасці на розных мастацкіх узроўнях (сюжэт, канфлікт, вобразы, моўныя сродкі).

У падраздзеле даказваецца тэза аб тым, што абмежавацца ў працэсе сатырычнага адлюстравання рэчаіснасці толькі камічнымі прыёмамі было для аўтараў недастаткова, таму, каб захаваць форму жыццёвай праўдападобнасці, стылёвая тканіна твораў убірае ў сябе разнапланавыя

кампаненты: лірычнасць, псіхалагізм, медытатыўнасць, дакументалізм, фантасмагарычнасць і інш. У выніку гэтага аповесці вызначаюцца стылёвым сінкрэтызмам. Так, напрыклад, у савецкай сатыры, у тым ліку і беларускай, вялікай папулярнасцю карысталіся прыёмы *псіхалагічнай сатыры* (Л.Яснева): “Годы звер” М.Зарэцкага, “У іхным доме” Р.Мурашкі.

Ужыванне ў аповесцевых творах “Нядоля Заблоцкіх” Л.Калюгі, “Лявоніус Задумекус” М.Гарэцкага міфалагічных вобразаў, умоўна-фантастычнай падзейнасці і медытатыўнай аналітычнасці дазволіла праявіць стварыць унікальныя жанравыя мадыфікацыі, тым самым набліжаючы айчынную прозу да сусветнай камічнай традыцыі.

Падраздзел 2.2. “Жанрава-стылёвы адметнасці раман-памфлета “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя” прысвечаны аналізу гэтага вядомага сатырычнага твора 20-30-х гадоў XX ст.

Сцвярджаецца, што дыскрэtnы працэс развіцця тагачаснай сатырычнай прозы стаў перадумовай узнікнення новых “тэбрыдных” жанраўтварэнняў: раман-утопія, раман-пародыя, раман-фельетон і інш. Пералічаныя мадыфікацыі з’яўляліся скланікамі жанравай парадыгмы сатырычнага рамана, пматварыянтна прадстаўленага ў рускай літаратуры. У беларускай сатырычнай плыні гэтага часу вялікая камічная форма атрымала толькі адно мадыфікацыйнае выяўленне раман-памфлет, прыкладам якога сталі “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя (1929).

Іманентная зададзенасць названага рамана да пазнання пматмернай дыялектычнай сузалежнасці з’яў і працэсаў у сінкрэтычнай злучанасці з памфлетнай злададзённасцю і выкрывальнай тэндэнцыйнасцю добра пасавалі да асноўных ідэйных прынцыпаў літаратурнага працэсу тых часоў. Роман-памфлет “Запіскі Самсона Самасуя” прадэманстраваў надзвычайную пільнасць (нават з улікам яго фактычнай незавершанасці) і мастацкую дасканаласць творчага дыскурсу А.Мрыя, што праявілася не толькі ў зместава-фармальнай ёмістасці твора, але ва унікальным пісьменніцкім таленце, адпурхоўваючыся ад так званага “факта з адрасам” (рэальных падзей і герояў), стварыць абагульнена-тыповую мадэль маральна дэфармаванага соцыуму.

Творчае авалодванне прыёмамі народнай смехавай культуры, прадстаўленых у выглядзе парадыйных, махлярскіх, бурлескна-травесцыйных матываў і вобразаў, утварыла грунтоўны падмурак для жанраў сатырычнай аповесці і сатырычнага рамана. На гэтай аснове нават не заўсёды раўнацэнныя ў мастацкім плане стылёвыя навацыі (псіхалагізацыя сатыры, празмерны крытыцызм, схематычнасць вобразаў, тэндэнцыйнасць ідэй, сацыяльна-класавы прынцып ацэнкі персанажаў) “паглыналіся” ўсеабдымнай стыхіяй камізму.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Праведзенае навуковае даследаванне жанрава-стыльовых асаблівасцяў беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX стагоддзя дазваляе зрабіць наступныя вывады:

1. Найперш варта зазначыць, што адметнасці літаратурнага працэсу і пазітыўнасць яго змен у значнай ступені залежаць ад паслядоўнасці і паспяховасці грамадскіх пераўтварэнняў. Відавочным доказам гэтай тэзы можа паслужыць літаратурная сітуацыя ў даследуемы перыяд. Дыскрэтна-алагічны характар развіцця прозы ў першай палове 20-х гадоў трансфармаваўся да канца 30-х у рэгрэсіўна-стагнацыйную фазу, што было выклікана палітыкай дзяржаўнага астракізму адносна камічных жанраў. Між тым, судзярэчліваць і кантрастнасць выступаюць дамінантамі не толькі грамадска-палітычнага жыцця, але і мастацкага свету ўвогуле і жанрава-стыльовых асаблівасцяў тагачаснай сатырычнай прозы ў прыватнасці. Менавіта яна (кантрастнасць) у межах аўтарскага мастацкага поля канкрэтызуе напрамак аналітыкі паміж *ідэалам* і *антыідэалам*.

Іманентнай уласцівасцю камізму як эстэтычнай катэгорыі можна лічыць сінтэтычнасць, поліварыянтнасць унутранай структуры. Так, у прыватнасці, своеасаблівай камічнай канстантай літаратуры 20-30-х гадоў стаў сінкрэтызм уласна “смехавых” і трагічных элементаў мастацкасці.

Пошукаваць, што стала ідэявызначальным стрыжнем усяго тагачаснага літаратурнага працэсу, прывяла да пераструктуравання жанравых сістэм, інакш кажучы, адбываецца ломка жанравых канонаў ці свядомае пераадоленне жанравай “жорсткасці” (паходле С.Аверынцава). Вынікам гэтай тэндэнцыі з’явілася пашырэнне “гібрыдных” жанраў (навела-памфлет, раман-фельетон і інш.) і патэнцыяльная набліжанасць шматлікіх апавядальных мадыфікацый да розных жанравых формаў (міжформавае сумежжа) [1; 2; 5; 6; 7; 8; 10].

2. Для камічнай плыні даследуемага перыяду характэрна паглыбленне аналітычнасці і рознабаковага апісання мастацкай фактуальнасці, што стала вынікам узмацнення карэляцыі паміж сатырычным рэалістычным напрамкамі прозы. Гэтая тэндэнцыя найбольш паказальна выявілася ў спецыфіцы абмалёўкі камічных персанажаў. Самым распаўсюджаным тыпам з’яўляецца сатырычны вобраз з дуалістычнай сістэмай кампанентаў, у якой на фоне агульнай праўдападобнасці маюць месца рысы камічнай завостравасці і гратэскавасці.

Падкрэсліваецца, што межы паміж рэалістычным і камічным даволі хістка, таму заканамерна, што ў час актыўнага жанрава-стыльовага фарміравання адбываюцца ўзаемапераходы іх элементаў.

Пад уздзеяннем вышэйадзначаных “вонкавых” фактараў беларуская сатырычная проза сінтэзавала ў сваёй структуры вялікі мастацкі патэнцыял: ад інвектыўна-выкрывальных прыёмаў да псіхалагічнага спосабу тыпізацыі персанажаў. Шматлікія сродкі псіхалагічнай сатыры – адметная дэталізацыя, інтраспектыўныя ўрыўкі, адлюстраванне матываў паводзін, партрэтаванне і інш. – шырока практыкаваліся аўтарамі пры стварэнні рознажанравых формаў: апавядальных мадыфікацый малой формы (“Сымоніха і Лявоніха” З.Бядулі, “Тракурор”, “Царскія грошы”, “Адукацыя” Я.Коласа, “Ліха яго разбярэ” К.Крапівы і інш.), аповесцевых твораў (“Голы звер” М.Зарэцкага, “У іхнім доме” Р.Мурашкі) [1; 6; 7; 8; 9; 10].

3. Да ліку крэатыўных працяў аўтарскага мыслення можна аднесці і майстэрства арганізацыі хранатопу ў творах. Для стылю беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў ХХ ст. пераважна характэрна канструяванне мастацкага свету на падставе *канкрэтнага часу ў дыскрэтна-фрагментарнай форме*, якая захоўвала агульную праўдападобнасць і творчую ўстаноўку на рэалістычнасць апавядання.

У сатыры даследуемага перыяду назіраецца і *абстрактны тып хранатопу*, які выступае тут сродкам універсальнага пазнання рэчаіснасці ў яе першааснове і канцэптуальнай цэласнасці. На сваёй сутнасці творы з абстрактным тыпам прасторава-часовай арганізацыі ўдзяляюць сабой прамежкавае звязно паміж інтэлектуальна-філасофскай прозай і ўласна камічнай літаратурай (“Як у Бібліі” З.Бядулі, “Дудар”, “Цмок” В.Ластоўскага; “Нядоля Заблоцкіх” Л.Калюгі, “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя).

Адметную сатырычную групу складаюць творы з *гратэскавым тыпам хранатопу*: “Воўк” З.Бядулі, “Крот” М.Льнькова, “Камандзір” А.Мрыя. Названыя прыклады прысвечаны падзеям перыяду грамадзянскай вайны, часу, калі спаконвечныя маральна-этычныя імператывы пачалі карэгаваць, у выніку чаго існаванне набывае жудасна-гратэскавыя формы. Да гэтай групы па сваёй ідэйнай накіраванасці (паказ душэўнага крызісу з прычыны абвостранага суб’ектыўнага ўспрымання трагізму быцця) асноўных стыльбых прыкметах (дыспарарцыянальнасць мастацкага свету, травесційна-гратэскавы характар камізму, умоўна-сімвалічная вобразнасць) набліжаецца і фантазмагарычная аповесць дзённікавай формы “Лявоніус Задумекус” М.Гарэцкага [2; 6; 7; 8].

4. У працэсе мадэліравання архітэктонікі любога твора аўтару, у адпаведнасці з творчай інтэнцыяй і жанравымі асаблівасцямі, неабходна дакладна акрэсліць агульны прынцып мастацкай пабудовы апавядання: аб’ектыўны ці суб’ектыўны.

Адпаведнасць твора першаму варыянту прыводзіць да моўнай “поліфаніі”, а арыентацыя на другі структурны тып стварае арыгінальныя

маналагічна-дыялагічныя моўныя камбінацыі, што і назіраецца ў жанравых мадыфікацыях сказа і апавядальнай гісторыі.

Маналог наратара не толькі перадае моўную манеру, але і ўласціваю вобразу спецыфіку мыслення, і адметнасці індывідуальнага светабачання. Таму ў апавядальных гісторыях і творах сказавага тыпу вялікая ўвага надаецца ідэйна-сэнсаваму адбору мастацкага матэрыялу. Акцэнт тут робіцца на інтраспектыўных развагах апавядальніка і падзейна насычаных эпізодах. Падзейная сканцэнтраванасць, часта прадстаўленая ў выглядзе трагікамічнай фактуальнасці, прыводзіць да насычэння фэбульных паваротаў элементамі абсурднасці, што тлумачыць утрыманне характар апісання паводзін персанажаў.

Вынікам апошняга становіцца экскэнтрычны прынцып камікавання, кульмінацыйным прыёмам якога выступае прыём “ператварэння” персанажа (“Воўк” З.Бядулі, “Крот” М.Лынькова). Аднак пад уплывам сацыяльна-класавых стэрэатыпаў названы стыльвы ход трансфармаваўся ў спрошчаныя вобразныя выяўленні [3; 8; 9; 11].

5. Усведамленне грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне як мадэлі “свету наадварот” стала дэтэрмінантай трактоўкі творцамі архетыпага *матыву карнавальнасці* ў шматаспектным ракурсе, што практычна выявілася ў сістэме больш “канкрэтных” сумежных з асноўным матываў: гульні, прытворства, маскі, люстра, смерці і інш.

Распаўсюджанасць матываў гульні і прытворства, якія ўвасабляюць самыя арганічныя, сутнасныя элементы архетыпу карнавальнасці, можна растлумачыць блізкасцю аўтарскіх пазіцый адносна сацыяльна-грамадскіх катаклізмаў у час ідэалагічных стандартаў (“У двары пана Гарбецкага” Я.Коласа, “Кірмаш” М.Чарота, “Рабін” А.Мрыя, “У Клянках” Л.Калогі; “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя, “У іхным доме” Р.Мурашкі, “Апошні зверыдавец” М.Лынькова) [1; 6; 8; 9; 10].

6. У межах камічнай прозы 20-30-х гадоў ХХ пастаноўва складваюцца дзве ідэйна-стыльвыя лініі сатырычных жанраў.

А) *Выкрывальна-інвектыўная сатыра*, дэтэрмінаваная сацыяльна-класавымі стэрэатыпамі. Як паказвае гісторыя, менавіта яна ў савецкім грамадстве набудзе тэндэнцыйны размах (“Сповідзь” К.Крапівы, “Жаночая праўда і мужчынская крыўда” К.Чорнага, “Прастуда містэра Рамзая” М.Гарэцкага; “Апошні зверыдавец” М.Лынькова, “У іхным доме” Р.Мурашкі).

Б) *Антыўтапічная сатыра*, насычаная трагічнымі інтанацыямі і апакаліптычнымі матывамі. У беларускай прозе аповесцевай і раманічнай формаў па агульнай ідэйнай накіраванасці да антыўтапічнай літаратуры набліжаюцца: “Запіскі Самсона Самасуя” А.Мрыя, “Нядоля Заблоцкіх” Л.Калогі і (асабліва) “Лявоніус Задумекус” М.Гарэцкага.

Адзначаецца, што для беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў ХХ ст. характэрна ўменне сінтэзаваць “аднадзённае” і “вечнае” [1; 7; 8].

АПУБЛІКАВАНАСЦЬ ВЫНКАЎ ДАСЛЕДАВАННЯ

1. Падстаўленка В.Ф. Дыялектыка камічнага і трагічнага ў апавяданнях Якуба Коласа // Каласавіны: Матэрыялы навук. канф. “Праўду сэрцам правяраючы...” Погляд на творчасць Якуба Коласа на пачатку XXI стагоддзя, 2-4 лістап. 2001 г. / Дзярж. літ.-мемар. музей Якуба Коласа; Саст.: Г.І. Зайцава, І.С. Курбека. – Мінск, 2002. – С. 97-107.
2. Падстаўленка В.Ф. Жанрава-стыльёвыя асаблівасці сатырычных апавяданняў А.Мрыя і М.Зошчанкі // Беларуская-руская-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы V міжнар. навук. канф., Віцебск, 25-27 мая 2000 г. / Віцеб. дзярж. ун-т; Пад агул. рэд.: Л.М. Вардамацкага, Г.М. Мезенкі. Віцебск, 2000. – С. 163-164.
3. Падстаўленка В.Ф. Нацыянальна-культурны аспект у творах сказавай формы Лукаша Калогі // Куляшоўскія чытанні: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. “Творчасць А.Куляшова і адукацыйна-асветніцкія праблемы сучаснасці”, Магілёў, 6-7 лют. 2002 г. / Магілёўс. дзярж. ун-т; Адк. рэд. М.І. Мушынінкі. – Магілёў, 2002. – С. 61-62.
4. Падстаўленка В.Ф. Праявы народнай смехавай культуры ў зборніку Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня” // Ян Баршчэўскі: дыялог з часам і ў часе: Матэрыялы III Міжнар. чытанняў, Віцебск, 15-16 снеж. 2000 г. / Віцеб. дзярж. ун-т; Пад рэд.: А.У. Русецкага, В.І. Русілікі. – Віцебск, 2002. – С. 44-46.
5. Падстаўленка В.Ф. Свет дзіцяці і беларуская сатырычная проза 20-30-х гадоў XX ст. // Мир искусства и дети: проблемы художественной педагогики: Матэрыялы II Міжнародн. науч. – практ. конф., Віцебск, 15-16 мая 2001г. / Віцеб. гос. ун-т; Гл. рэд. А.И Мурашкин. – Віцебск, 2001. – С. 39- 40.
6. Падстаўленка В.Ф. “Не забі ў сабе добрае карэнне!”: Жанрава-стыльёвы аспект гумарыстычна-сатырычных апавяданняў М.Гарэцкага 20-х гадоў // Род. слова. – 2003. – № 12. – С. 15-17.
7. Падстаўленка В.Ф. “Паэт у душы”: нацыянальны характар у сатырычных апавяданнях Максіма Гарэцкага // Ітогі НИР–2001: Тез. докл. VI (51) науч. конф. студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў: Доп. Редкол.: В.И. Нестерович и др. – Віцебск: Изд-во Віцеб. гос. ун-та, 2002. – С.19-21.
8. Падстаўленка В.Ф. Гратэскнасць хранатопу як стыльёвая адзнака ў апавяданнях М.Лынькова і І.Бабеля // Беларуская-руская-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы VI Міжнар. навук. канф., Віцебск, 15-17 мая 2003 г.: У 2 ч. / Віцеб. дзярж. ун-т; Пад агул. рэд.: Л.М. Вардамацкага, Г.М. Мезенкі. Віцебск, 2003. – Ч.2. – С.153-155.

9. Падстаўленка В.Ф. Каб захаваць сябе...Сказы Лукаша Калюгі // ЛіМ. 2002. – 16 жн. – С.14.
10. Падстаўленка В.Ф. Панарама сатырычных вобразаў у апавяданнях А.Мрыя // Весн. Віцеб. дзярж. ун-та. – 2002. – №1 (23). С. 75-78.
11. Падстаўленка В.Ф. Спецыфіка твораў з элементамі сказавай формы Лукаша Калюгі // Весн. Віцеб. дзярж. ун-та. – 2002. – № 4 (26). – С.67-71.

РЭЗЮМЕ

Падстаўленка Віталь Феліксавіч

ЖАНРАВА-СТЫЛЁВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ САТЫРЫЧНАЙ ПРОЗЫ 20-30-х гг. XX ст.

Ключавыя словы: жанр, жанравая мадыфікацыя, проза, апавяданне, аповесць, раман, стыль, пафас, творчая індывідуальнасць, сатыра, сатырычны вобраз, амбівалентнасць, карнавалізацыя, персанаж, наратар.

Аб'ект даследавання: беларуская сатырычная проза 20-30-х гг. XXст.

Прадмет даследавання: жанр стыль беларускіх сатырычных мадыфікацый у межах апавядання, аповесці і рамана акрэсленага перыяду.

Мэтай даследавання з'яўляецца комплексны аналіз асаблівасцяў жанрава-стылёвага развіцця беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гадоў XX ст.

У рабоце выкарыстаны канкрэтна-аналітычны, параўнальна-гістарычны, параўнальна-супастаўляльны, сістэмна-тыпалагічны *методы даследавання.*

Асноўныя вынікі і навізна: упершыню цэласна аналізуюцца асноўныя тэндэнцыі і заканамернасці развіцця беларускай сатырычнай прозы 20-30-х гг. XX ст., раскрываюцца жанрава-стылёвыя асаблівасці, уласцівыя мастацкім сістэмам беларускіх пісьменнікаў акрэсленага перыяду, на падставе тыпалагічных паралеляў даследуюцца ўзаемадзеянне беларускай сатырычнай прозы з інтанацыянальнымі літаратурнымі традыцыямі. Сцвярджаецца, што: а) сатырычны стыль беларускай прозы 20-30-х гг. XX ст. фарміраваўся ў рэчышчы мастацкага асваення прыёмаў народнай смехавай культуры і творчай інтэрпрэтацыі камічных сродкаў айчынянай і сусветнай класікі; б) у даследуемы перыяд адбывалася актыўнае пераструктураванне жанрава-стылёвых сістэм; в) у выніку невырашальнай ідэйнай супярэчнасці паміж маральна-эстэтычным ідэалам пісьменнікаў і рэальнасцю беларуская сатырычная проза 20-30-х гг. XX ст. насычаецца трагічнымі адценнямі і апакаліптычнымі матывамі.

Матэрыялы і навуковыя вынікі дысэртацыі ўяўляюць актуальнасць для далейшых тэарэтычных і навукова-практычных даследаванняў у галіне тэорыі і гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя.

РЕЗЮМЕ

Подставленко Виталий Феликсович

ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЛОРУССКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ 20-30-х гг. XX в.

Ключевые слова: жанр, жанровая модификация, проза, рассказ, повесть, роман, стиль, пафос, творческая индивидуальность, сатира, сатирический образ, амбивалентность, карнавализация, персонаж, наратор.

Объект исследования: белорусская сатирическая проза 20-30-х гг. XXв. *Предмет исследования:* жанр и стиль белорусских сатирических модификаций в рамках рассказа, повести и романа данного периода.

Целью исследования является комплексный анализ особенностей жанрово-стилевого развития белорусской сатирической прозы 20-30-х гг. XXв. В работе использовались конкретно-аналитический, сравнительно-исторический, сравнительно-сопоставительный, системно-типологический *методы исследования.*

Основные результаты и новизна: впервые целостно анализируются основные тенденции и закономерности развития белорусской сатирической прозы 20-30-х гг. XX в., раскрываются жанрово-стилевые особенности, свойственные художественным системам белорусских писателей данного периода, на основе типологических параллелей исследуется взаимодействие белорусской сатирической прозы с инациональными литературными традициями. Утверждается: а) сатирический стиль белорусской прозы 20-30-х гг. XX в. формировался в направлении художественного освоения приёмов народной смеховой культуры и творческой интерпретации комических средств отечественной и всемирной классики; б) в изучаемый нами период происходило активное переструктурирование жанрово-стилевых систем; в) в результате неразрешимого идейного противоречия между нравственно-эстетическим идеалом писателей и реальностью белорусская сатирическая проза 20-30-х гг. XX в. наполняется трагическими оттенками и апокалиптическими мотивами.

Материалы и научные выводы диссертации представляют актуальность для дальнейших теоретических и научно-практических исследований в области теории и истории белорусской литературы XX века.

SUMMARY

Podstavlenko Vitaliy Feliksovich

GENRE-STYLISTIC PECULIARITIES OF THE BYELORUSSIAN SATIRICAL PROSE IN THE 20s-30s OF THE 20th century

Key words: genre, modification of genre, prose, story, novel, style, pathos, creative individuality, satire, satirical image, ambivalence, carnivalization, personage, narrator.

Object of research: Byelorussian satirical prose in the 20s-30s of the 20th century.

Subject of research: genre and style in the Byelorussian satirical modifications within the framework of a story and a novel written during that period.

The aim of the dissertation: to bring out the peculiarities of the genre and stylistic development of the Byelorussian satirical prose in the 20s-30s of the 20th century.

Methods of research: concrete-analytical, comparative-historical, comparative-coordinative, system-typological.

Results, novelty: It is the first attempt to make the most thorough and complete analysis of the main trends and mechanisms of development in the Byelorussian prose dating back to the 20s-30s of the 20th century. The work shows genre and stylistic peculiarities existing in the Byelorussian writers systems of that period. Using typological parallels, it gives examples of interaction between the Byelorussian satirical prose and foreign literary traditions.

Claims: 1) literary artistic interpretation and coping of traditional folk humorous culture were used alongside with the interpretation of native and world classics to form satirical style of the Byelorussian prose of the 20s-30s last century;

2) during that period, genre and stylistic systems underwent great structural changes;

3) due to insoluble ideological contradictions between moral and aesthetic ideals of the writers and reality, Byelorussian satirical prose was full of tragic and apocalyptic motives.

Materials and results of the dissertation are of great scientific interest and can be used as a basic element for further works in the field of literature theory, history of the Byelorussian literature.

Лицензия ЛВ № 358 от 30.12.1998.
Подписано в печать 24.12.2003. Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Таймс. Печать офсетная. Усл. печ. л. 1,14.
Тираж. 100. Заказ 157.

Издатель и полиграфическое исполнение – учреждение образования
«Витебский государственный университет им. П.М. Машерова»
Лицензия ЛП № 520 от 9.12.2002
210038, г. Витебск, Московский проспект, 33.